

Príspevek ke studiu devocionálií na Příbramsku

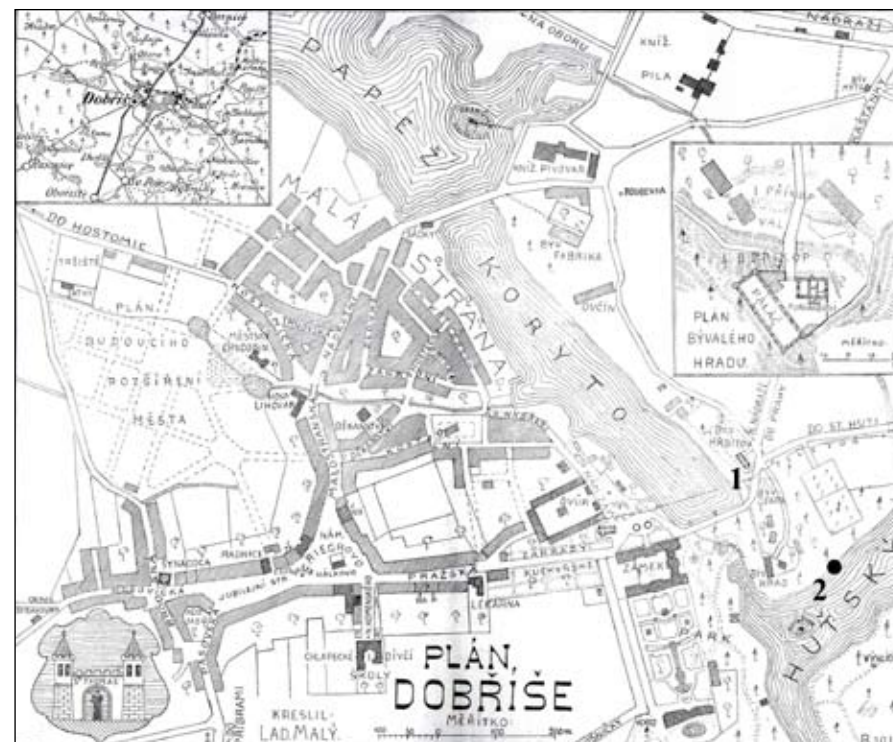
Rastislav Korený, Martin Omelka, Otakara Řebounová

Úvod

Príspevek je věnován problematice novověkých devocionálií, které obecně náležejí k hmotným projevům a dokladům barokní katolické zbožnosti. Pojmeme devocionálie se zpravidla rozumí zejména různé typy křížů, korun, růženců, škapulířů, křížových přívěsků a medailek, které mnohdy představovaly významný prostředek rekatolizace, často záležitost stojící svým pověrečným charakterem na hranici oficiálního církevního schválení, každopádně vždy předmět, který náležel k nejosobnějším věcem barokního člověka, a zároveň odrážel obecně šířené církevní i mimocírkevní trendy. Jako předmět intimní povahy se devocionálie v průběhu novověku rovněž staly nedílnou součástí pohřebních výbav. Složení těchto výbav známe v rámci regionu západní a střední Evropy především díky uskutečněným archeologickým výzkumům hřbitovních areálů z městského prostředí. Zajímavé poznatky k vývoji jednotlivých typů devocionálií a rozsahu typové škály však mohou přinést též ojedinělé nálezy. Tak je tomu i v případě nálezu z Dobříše.

Okolnosti objevu a uložení nálezu

V roce 2009 došlo na katastru města Dobříše k nálezu čtyř drobných kovových plastik ukřížovaného Krista, připomínajícím „depot“, tedy hromadný nálezu jednorázově a záměrně do země uložených předmětů obdobného charakteru. Plastiky byly objeveny s pomocí detektoru kovů v bahně na samém okraji Huťského rybníka pod novým hřbitovem nedaleko hradu Vargač (obr. 1). Opakovaný detektorový průzkum další nálezy nepřinesl, lze tedy mít za to, že

1 Plán Dobříše se zaměřením místa nálezu (podle Malý 1928). 1 – kostel Povýšení sv. Kříže, 2 – místo nálezu.

získaný hromadný nálezu je kompletní. Všechny čtyři předměty jsou nyní uloženy v Hornickém muzeu Příbram pod přír. č. 13/2009 a inventárními čísly 37958 až 37961.

Popis předmětů

Ve všech čtyřech případech se jedná o plastiky představující postavu ukřížovaného Ježíše Krista, provedenou způsobem, jakým se běžně zobrazuje v malířském a sochařském umění tělo umírajícího Krista na kříži. Výrobním materiálem všech nalezených plastik byla mosaz, původně zlacená. Zbytky zlacení zůstaly více či méně zachovány na všech čtyřech kusech. Jedná se o jednostranné odlitky s reliéfně provedenou čelní pohledovou stranou, zadní strana korpu-

2 Dobříš. Plastika Krista inv. č. 37958.

Foto M. Omelka

sů byla ponechána nepropracovaná, ve středové části je dutá. Výška plastik se pohybuje zhruba od šesti do deseti centimetrů. Kromě velikosti se figury mírně či více liší i v detailech provedení jednotlivých částí těla a bederní roušky.

Nález inv. č. 37958 (obr. 2) představuje mosazný odlitek ve formě plasticky provedené postavy ukřižovaného Krista s hlavou mírně natočenou k pravému rameni. Hlavu zdobí dlouhé vlasy, ze zachovaných rysů obličeje je patrné, že pohled Krista směřuje vzhůru. Paže jsou napnuté v úhlu cca 70° k ose těla. V dlani pravé i levé ruky se zachovaly zbytky po železných hřebech. Nohy se lehce prohýbají do „tvaru O“, dotýkají se v chodidlech, v jejichž středu se nachází zbytky železného hřebu. Bedra postavy ovíjí rouška orientovaná doleva, tj. uzel roušky je umístěný na Kristově levém boku a doleva směřuje

3 Dobříš. Plastika Krista inv. č. 37959.

Foto M. Omelka

i její volně „vlající“ cíp. Dokladem povrchové úpravy mosazného základu jsou drobné pozůstatky zlacení na pravém Kristově boku. Odlitek je vysoký 63,9 mm, šíře rozpažených paží Krista činní 36,5 mm, hmotnost předmětu 11,34 g.

Mosazný odlitek plasticky provedené postavy ukřižovaného Krista s naznačenou muskulaturou, mírně zakloněnou hlavou, natočenou k pravému rameni, reprezentuje v rámci souboru rovněž nález s inv. č. 37959 (obr. 3) Také zde je hlava opatřena dlouhými vlasy a promodelovaným obličejem, kde Kristův pohled míří vzhůru. Na hlavě je umístěna trnová koruna. Paže jsou napnuté, v úhlu cca 60° k ose těla. V dlani pravé i levé ruky se nachází torza železných hřebů. Mírně pokrčené nohy figury se dotýkají v chodidlech, která rovněž obsahují zbytek železného hřebu. Bederní roušce chybí zřetelný uzel,

4 Dobříš. Plastika Krista inv. č. 37960.

Foto M. Omelka

volný cíp směřuje doprava. Původní zlacení se nepatrně zachovalo na levé noze Krista. Plastika má výšku 78,5 mm, šířku 60,0 mm a hmotnost 13,54 g.

Třetí z nálezů, inv. č. 37960 (obr. 4), má jako předchozí propracovanou muskulaturu a mírně zakloněnou hlavu, natočenou k pravému rameni. Pohled Krista se opět upírá vzhůru, z rysů obličeje lze v tomto případě rozpoznat i vousy. Dlouhé vlasy na hlavě doplňuje trnová koruna. Paže jsou napnuté, v úhlu cca 60° k ose těla, dlaně pravé i levé ruky obsahují zbytky hřebů. Nohy se na rozdíl od ostatních plastik vzájemně nedotýkají, jsou zřetelně pokrčené, v chodidlech pravé i levé zůstal patrný otvor po hřebu. Přílehavou bederní roušku zakončuje úzký cíp visící po Kristově pravém boku. Celá plastika je pečlivě propracovaná, s jemnými detaily, které bohužel byly výrazně

5 Dobříš. Plastika Krista inv. č. 37961.

Foto M. Omelka

narušeny korozi. Na pravé tváři, v pravém podpaždí a na pravém boku mosazné plastiky se dochovaly drobné zbytky zlacení. Výška Krista činí 84,7 mm, rozpažené paže jsou široké 64,6 mm, hmotnost odlitku se rovná 29,30 g.

Poslední z nalezených korpusů, inv. č. 37961 (obr. 5), se od zbylých liší především orientací hlavy. Ta je sice opět mírně zakloněná, směřuje ovšem k levému rameni. Na hlavě jsou rozpoznatelné detaily vlasů a obličeje. Temeno hlavy doplňuje další, u ostatních plastik nevidaný prvek – paprscitá svatozář. Napnuté paže postavy svírají úhel cca 45° k ose těla. V dlani pravé i levé ruky zůstaly zbytky po železném hřebu. Nohy jsou natažené, probíhají rovnoběžně, spojují se v chodidlech opatřených otvorem. Hřeb se nedochoval. Přílehavá bederní rouška má výrazný uzel s krátkým dvojitým cípem,

splývající po Kristově pravém boku. Zlacení se zachovalo ve značném rozsahu. Popisovaný exemplář je vysoký 98,9 mm, jeho šíře činí 58,6 mm, hmotnost 20,62 g.

Z charakteru nalezených plastik vyplývá, že se s největší pravděpodobností jedná o součásti krucifixů, jejichž křížová, pravděpodobně dřevěná část se nezachovala. Pro umístění plastik na dřevěném kříži hovoří jak velikost, tak jednostranné provedení, stejně jako otvory po hřebecích, popř. přímo zbytky hřebů, kterými byly korpusy ke křížovým břevnům připevněny, a konečně i množství krucifixů či obdobných jednotlivých korpusů, známých z muzejních sbírek a archeologických výzkumů.

Analogie a datování

Krucifix, kříž s postavou ukřižovaného Krista, představuje vyjádření jednoho z nejdůležitějších témat křesťanského učení, spásy lidstva skrze oběť Ježíše Krista na kříži. Způsob jeho zobrazení ovlivnily proměny teologického názoru na akt ukřižování spolu s duchovní literaturou (ROYT 2010, 89), zejména díly středověké mystiky.¹ Umění pozdní antiky a raného středověku zobrazovalo ukřižovaného Krista v dlouhé tunice, s otevřenými očima, přibitého ke kříži čtveřicí hřebů.² Tento obraz převzala i středověká mystická literární produkce. S 12. stoletím se začíná objevovat nový typ zobrazení – Kristus přibitý třemi hřebi (FASSBINDER 2003, 248), který, patrně i proto, že poskytoval mnohem větší možnosti pro vyjádření dynamiky a expresivního výrazu, v průběhu pozdního středověku a zejména raného novověku v malířství i plastice převládl. K příkladům tohoto ikono-

¹ O způsobu, jakým byl Kristus přibit na kříž a na jakém typu kříže byl ukřižován, přímé doklady schází. Nezmiňují se o něm ani dochovaní antičtí autoři, ani evangelia. Z kanonických evangelií (Mt 27,32-55; Mk 15,20-41; Lk 23,26-49; J 19,17-37) je známo, že Kristus nesl svůj kříž na místo zvané hebrejsky Golgota (Royt 2010, 90). Za nežidovského autora nejstarší zmínky o Ježíšově popravě je považován Tacitus, který k osobě Ježíše podotkl, že to byl ten: „...který byl za vlády Tiberiovy popraven skrze prokurátora Pontia Piláta.“ Prvním doloženým antickým autorem, který upřesnil způsob Kristovy popravky, je satirik Lúkiános. Ten kolem roku 165 označil Ježíše za člověka, „který byl v Palestině ukřižován.“ Badatelé se domnívají, že se dobová literatura vyhýbala popisu smrti Ježíše Krista proto, že ukřižování byl způsob popravky nejen nesmírně krutý, nýbrž i potupný. Římané ji používali především pro obyvatele neřímského původu, pro římské občany nanejvýš v případě těžké velezrady (ZIEHR 1997, 44).

² První zobrazení ukřižovaného Krista jsou doložena na gemách ze 2.–3. století.

grafického typu náleží rovněž tři z nalezených plastik, inv. č. 37958, 37959 a 37961. Zobrazení „čtyřhřebého“ Krista z umění sice nezmiželo, nicméně ustoupilo. K jeho oživení došlo v období po tridentském koncilu (1545–1563), který hlásal návrat k původnímu učení a hodnotám církve, a poté v 19. a 20. století (ROYT 2010, 90). Poměrně značné množství znázornění Krista ukřižovaného čtyřmi hřebi lze však v evropském umění doložit rovněž přibližně v období druhé a počátku třetí čtvrtiny 17. století.³ Zástupcem Krista ukřižovaného dvěma hřebi do rukou, dvěma v chodidlech, je rovněž nalezená plastika z Dobříše inv. č. 37960. Ve všech čtyřech případech dobříšských nálezů se jedná o Krista, jehož pohled směřuje vzhůru, tj. jde o zpodobnění umírajícího (nikoliv mrtvého) Krista na kříži, „v posledním vzepětí“, tzv. typ *Christo vivo* (OMELKA; ŘEBOUNOVÁ; ŠLANCAROVÁ 2009, 1009). Typ má pravděpodobně původ v raně renesanční Itálii,⁴ odkud se již v průběhu 16. století rozšířil do dalších zemí jižní, západní a střední Evropy. Velmi oblíbeným se stal v 17. a zejména v průběhu 18. století.

Datace předmětů, které v případě dobříšského nálezu nemají dostatečnou stratigrafickou oporu, se kromě posouzení obecných výtvarných trendů opírá především o srovnání s obdobným archeologickým materiálem, pocházejícím z časově pevně ukotvených nálezových situací.

Největší počet předmětů, které se svým provedením téměř sto procentně shodují a zjevně pochází ze stejného dílenského okruhu, se váže k nálezu s inventárním číslem 37959. Z archeologických kontextů jsou známy z Prahy, regionu středních a jižních Čech, jižní Moravy a Bavorska, z nearcheologických situací ze severozápadních Čech a Rakouska. Z Prahy je dosud doloženo celkem osm exemplářů – šest plastik bylo zachyceno archeologickým výzkumem zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře v Praze na Malé Straně,⁵ dvě

³ Dokladem jsou například obrazy s motivem Ukřižování P. P. Rubense (malba, 1620, Koninklijk Museum voor schone Kunsten, Antverpy (Kreuzigung 2005, 141), F. de Zurbarána (malba, kol. r. 1627-1629, Museo de belas arte Sevilla (TÝŽ 2005, 147), A. van Dycka (malba, kol. r. 1630, Louvre, Paříž (TÝŽ 2005, 149), N. Tourniera (malba, kol. 1635, Louvre, Paříž, (TÝŽ 2005, 153), K. Škréty (Ukřižovaný, 1645, kostel sv. Mikuláše na Malé Straně), Rembrandta (lept, 1653, TÝŽ 2005, 157) aj.

⁴ Známým (nikoliv však prvním) příkladem tohoto typu ve velkém umění je Michelangelova kresba pro Victorii Colonnou, datovaná do let 1539 až 1541, uložená v British museum v Londýně (viz např. Kreuzigung 2005, 122, popř. VILADESAU 2008, 234-237).

⁵ OMELKA; ŘEBOUNOVÁ; ŠLANCAROVÁ 2009, č. kat. 217, 256, 362, 467a, 550 a 680. Nálezy byly datovány do průběhu 18. století, s horní hranicí v roce 1784, kdy došlo ke zrušení hřbitova.

zbyvajících náleží do náleзовého souboru předmětů z hrobových situací zjištěných ve svatojiřské bazilice v Praze (BORKOVSKÝ 1975, obr. 73:2, 97:3). Další identická plastika pochází z areálu zaniklého hřbitova u kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku,⁶ jedna z archeologického výzkumu kostela sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci.⁷ Z moravského regionu je zatím potvrzeno sedm exemplářů. Tři pochází z brněnských archeologických výzkumů kostelů sv. Jakuba,⁸ sv. Petra (UNGER 2000, 344, obr. 11) a v ulici Veveří,⁹ tři z kostela sv. Františka Xaverského v Uherském Hradišti,¹⁰ jeden z krypty kostela sv. Mikuláše ve Znojmě (CIMBŮRKOVÁ 2007, obr. 37). Z Bavorska jsou zatím doloženy čtyři kusy, všechny z náleзовého inventáře získaného v rámci archeologického výzkumu baziliky sv. Ulricha a Afry v Augsburgu (WERNER 1977, taf. 40:1-4).

Z hlediska časového zařazení jsou nejdůležitějšími nálezy plastiky pocházející z prostoru svatojiřské baziliky z Prahy, které jsou datovány absolutně, ante quem, smrtí pohřbených, do druhé poloviny 18. století,¹¹ nále z krypty kostela sv. Mikuláše ze Znojma¹² a dva korpusy s částečně či zcela zachovaným zbytkem kříže z inventáře hrobky rodu Clary-Aldringenů v děkanském kostele sv. Jana Křtitele v Teplících. Ty jsou stejně jako v případě Kristů z baziliky sv. Jiří datovány absolutně, do let 1742 a 1745.¹³ Důležitou datační oporu představuje rovněž želvovinový krucifix z Vídně,¹⁴ který od

40. let 18. století sloužil v císařské rodině Habsburků k poslednímu pomazání.¹⁵ Na základě zjištěných provedení shodných exemplářů lze tedy dataci dobříšského nálezu inv. č. 37959 s největší pravděpodobností položit do 40.–70. let 18. století.

Plastika s inventárním číslem 37960 je v horní polovině trupu takřka totožná s předcházející položkou 37959, od pasu dolů však vykazuje značné rozdíly (jiné řešení bederní roušky, postavení nohou). Svým provedením však k sobě oba předměty mají jak výrobně, tak datačně očividně velice blízko. Ke Kristovi s inventárním číslem 37960 je známa prozatím jediná analogie, ze souboru nálezu křížů ze zaniklého hřbitova při kostele sv. Jana v Oboře v Praze, datovaná do průběhu 18. století (před rokem 1784; OMELKA; ŘEBOUNOVÁ; ŠLANCAROVÁ 2009, č. kat. 935). Na základě blízké příbuznosti s položkou inv. č. 37959, a s přihlédnutím k pražskému nálezu, lze tuto plastiku z dobříšského „depotu“ datovat zhruba do stejného období jako v předchozím případě, tedy do 40.–70. let 18. století s tím, že může být ještě o něco starší.

K nálezu inv. č. 37961 jsou zatím známy dva obdobné exempláře, z Prahy¹⁶ a Teplíc.¹⁷ V souvislosti s nimi lze také tuto dobříšskou plastiku časově zařadit do průběhu 18. století.

Plastika, která jako jediná z náleзовého souboru dosud žádnou analogii doloženu nemá, je Kristus s inventárním číslem 37958. Z provedení předmětného nálezu lze proto pouze obecně konstatovat, že se jedná o drobnější schematizovaný odlitek spadající pravděpodobně opět do doby raného novověku 18. století.

⁶ Nále z hrobu 2, č. sáčku 4, byl datován do druhé poloviny 18. století, viz ČIHÁČKOVÁ; OMELKA; ŘEBOUNOVÁ, Fototab. 22:3.

⁷ Za sdělení informace děkujeme Mgr. M. Čechurovi ze Západočeského muzea v Plzni.

⁸ Nále z kostnice kostela sv. Jakuba v Brně, uloženo v Muzeu města Brna, bez inv. č.

⁹ Jednalo se o bývalý hřbitov, který zde fungoval v rozmezí let 1570–1785. Plastika je uložena v Muzeu města Brna, č. inv. 6582. Za informace k tomuto výzkumu a zprostředkování materiálu děkujeme Mgr. Zuzaně Baarové a PhDr. Ireně Loskově.

¹⁰ Plastiky, inv. č. SF 39314/B a SF 39314/B z krypty A; a inv. č. A 242 814–815 z krypty B kostela sv. Františka Xaverského v Uherském Hradišti, jsou uloženy ve sbírkách Slovákého muzea v Uherském Hradišti.

¹¹ Hrob abatyše Anny Scholastiky Baulerové z Hohenburku († 1766; BORKOVSKÝ 1975, obr. 73:2) a hrob Johanny Login de Losenau († 1773; TÝŽ, obr. 97:3.).

¹² Krypta byla zbudována roku 1755 (CIMBŮRKOVÁ 2007, 183).

¹³ Korpusy jsou vystaveny v expozici děkanského kostela sv. Jana Křtitele v Teplících. Korpus se zcela zachovaným křížem byl součástí pohřební výbavy Jan Antonína, hraběte Clary-Aldringen, který zemřel v roce 1742 (rakev č. 4), druhý korpus, se zbytkem kříže, náležel do pohřební výbavy Marie Terezie, hraběnky Clary-Aldringen, rozené Köniigl, pohřbené roku 1745 (rakev č. 3). Za informaci o expozici děkujeme PhDr. O. Bastlovi z Archivu hl. města Prahy.

¹⁴ OMELKA; ŘEBOUNOVÁ; ŠLANCAROVÁ 2009, obr. 3a,b; popř. viz THE SECULAR AND ECCLESIASTICAL TREASURIES. Wien 2005, s. 321, Kat. Nr. 163.

¹⁵ Krucifix pravděpodobně patřil arcivévodkyni Marii Magdaleně (1689–1743), která jej držela při své smrti v roce 1743. Tuto funkci si kříž ponechal až do konce monarchie a nadále všichni členové císařské rodiny přijímali poslední pomazání s tímto křížem v ruce. Marie Terezie nechala břevna kříže okovat a na zadní stranu umístit zlatou destičku s nápisem, který obsahuje jména osob, jimž kříž sloužil při posledním pomazání (sestra Marie Terezie – arcivévodkyně Marie Anna (†1744), děti Marie Terezie – arcivévoda Karel († 1761), arcivévodkyně Johanna Gabriela († 1762), arcivévodkyně Marie Josepha († 1767) a chůva Marie Terezie (manželka hlavního kontrolora) hraběnka Fuchs († 1754; OMELKA; ŘEBOUNOVÁ; ŠLANCAROVÁ 2009, 1013).

¹⁶ Archeologický nálezu patří k souboru křížů ze zaniklého hřbitova při kostele sv. Jana v Oboře (OMELKA; ŘEBOUNOVÁ; ŠLANCAROVÁ 2009, č. kat. 478. Nálezu datován do průběhu 18. století (před rokem 1784).

¹⁷ Plastika Krista se zachovanými zbytky kříže z inventáře hrobky rodu Clary-Aldringen děkanského kostela sv. Jana Křtitele (rakev č. 5, nedatováno).

Dobové použití plastik aneb krucifix a jeho místo v pohřební praxi raně novověkého člověka

Drobné krucifixy se v katolickém prostředí používaly již od středověku při konání různých liturgických obřadů jak v kostele, tak mimo něj. Nosily se jako procesní kříže, v domácnostech se nacházely v podobě domácích oltářů, stolních relikviářů, nebo stolních krucifixů bez relikvie, které svým účelem odpovídaly svatému obrázku. V 18. století se rozšířil zvyk zavěšovat kříž s ukřižovaným Kristem na stěnu místnosti. Důležité místo našly krucifixy v rituálech spojených s umíráním a v pohřebním ritu.

V této souvislosti bývaly kříže spojeny s udělením tzv. generální absoluce. Generální absoluce (všeobecné apoštolské požehnání umírajícím) je požehnání obdařené plnomocnými odpustky, udělované papežem, nebo jím zplnomocněným knězem, všem těžce nemocným členům katolické církve, kterým mohlo být uděleno svátostné rozhřešení a poslední pomazání (KAISER 1965, 321-322). Absoluce se stala integrální oficiální složkou pohřebního katolického obřadu od vydání římského rituálu roku 1614. V baroku bývaly toto požehnání a plnomocné odpustky často vázány na kříž, nezřídka krucifix, s nímž byl umírající po smrti uložen do hrobu. Kříž v rakvi svírali uložení mrtví obvykle v rukou složených na těle. (obr. 6)

Že se o plastiky z takových křížů jedná i v případě nálezů z dobříšského rybníka, svědčí především dvě okolnosti. Jednak fakt, že převážná část doložených analogických exemplářů pochází z archeologicky zjištěných pohřebních kontextů. Jednak samotné místo nálezu.

Pravděpodobné místo původního uložení předmětů

Hutský rybník, odkud nález pochází, se nachází pod návrším, kde shodou okolností stojí nejstarší z doložených dobříšských kostelů, Povýšení sv. Kříže (do roku 1797 Nejsvětější Trojice). Za předpokladu, že se skutečně jedná o části pohřebních křížů, se tedy jako nejpravděpodobnější místo původního uložení jeví právě hřbitov, popř. hrobka, která k tomuto kostelu náleží.

Kostel Povýšení sv. Kříže, nazývaný též „kaple Isabellina“, vznikl v průběhu 14. století (PODLAHA 1901, 24). Během 16. až 19. sto-

6 Theresa Emanuela a Corde Jesu z řádu klarisek z kláštera v Angeru (1695–1750) na pohřebním loži. Kvaš na pergamenu, 1750 (podle Totenhochzeit 2007, Abb. 107).

letí doznal několik stavebních úprav,¹⁸ pro nález je však nejzajímavější skutečností fakt, že přinejmenším od 16. století sloužil místnímu obyvatelstvu jako kostel hřbitovní.

Vzhledem k tomu, že dlouho nebyl chrámem farním, nesloužil všem dobříšským zemřelým. Od 14. století byla Dobříš plebánií, která zanikla po Bílé Hoře (POLÁK 1982, 227). Kostel byl poté administrován z Davle. Od roku 1660 fungoval jako filiální kostel farního kostela ve Svatém Poli, roku 1711 sem přišel vlastní administrátor, v letech 1715–1720 se však stal opět filiální pobočkou kostela ve Višňově. Odtud v roce 1721 přešel administrátor do Dobříše (Višňová se stala filiálkou dobříšského kostela). Fara byla v Dobříši obnovena

¹⁸ Stavební úpravy byly provedeny v r. 1589 a r. 1688, výrazně přestavěn byl kostel v r. 1807.

až v roce 1734. Složitý vývoj farní správy se projevil i v pohřbívání. V době, kdy byla Dobříš přifařena ke Svatému Poli, byli lidé z města pochováni na starobyly hřbitov rozkládající se kolem svatopolského kostela sv. Kosmy a Damiána, zvaného později kostel sv. Alžběty. Část dobříšských měšťanů, tj. lidé náležející k zámku, a dále obyvatelstvo z Železných Hutí a z Voznice, ovšem příslušeli pod pravomoc dobříšských zámeckých kaplanů. A právě tato skupina obyvatel byla pochovávána na hřbitově při kostele Nejsvětější Trojice (později kaple Povýšení Sv. Kříže) v Dobříši (KOPÁČEK 1933, 126).

Bez významu rovněž není skutečnost, že pod presbytářem tohoto kostela nechal kníže František Maxmilián z Mannsfeldu (1639–1692) zbudovat hrobku, která potřebám šlechtické rodiny sloužila až do počátku 19. století. Prvním pohřbeným členem rodu se stal Františkův syn, Karel František, kníže z Mannsfeldu a Fondi (1678–1717), který zemřel ve svých 38 letech v Praze. Následovali další rodinní příslušníci – v roce 1747 Karlova manželka Marie Eleonora (1682–1747), jejich děti, Marie Anna († 1732) a Jindřich Pavel z Mannsfeldu a Fondi (1712–1780), po jehož boku spočinuly i obě jeho manželky. První byla Josefa Marie, rozená Thunová (1713–1740), druhá Marie Anna Kristina, rozená hraběnka Černínová z Chudenic (1722–1772). V roce 1739 zde byl pochován novorozený syn Jindřicha Pavla a jeho první manželky, zemřelý následkem komplikací při porodu, v roce 1780 další syn téhož páru, Josef Jan Nepomuk Václav (1735–1780), kterým rod Mannsfeld – Fondi vymřel po meči. V roce 1814 sem byla uložena také Josefova manželka Eliška Marie, rozená hraběnka z Regalu (1746–1814). Její pohřeb byl v dějinách hrobky také pohřbem posledním (obr. 7; GAŠPAR 2000; KOPÁČEK, 1940, 25, 40-41, 56-57).

Z výše uvedeného vyplývá, že časový horizont pohřbívání do knížecí hrobky, ale rovněž využívání hřbitova, odpovídá předpokládanému datování zkoumaných nálezů.

Pro původní uložení předmětů v pohřebním areálu uvedeného kostela hovoří konečně také poměrně kvalitní provedení nálezů. Se stejnými typy krucifixů se v 18. století nechávali pohřbívat například pražští měšťané nebo třeba zmínění členové váženého česko-rakouského šlechtického rodu Clary-Aldringenů v Teplicích. Typ a úroveň zpracování nálezů proto vůbec neodporuje doložené sociální struktuře lidí – tj. pravděpodobně z prostředí zámeckého dvora, či dokonce přímo členů šlechtického rodu – kterým byl hřbitovní prostor kostela Povýšení sv. Kříže v Dobříši vyhrazen.

Nalezené plastiky jsou sice vyrobené z mosazi, nicméně zlaté. S největší pravděpodobností se jedná o importní zboží patrně ba-

vorského či rakouského původu. Vzhledem k tomu, že Dobříš ležela přímo na tzv. Zlaté stezce, tedy hlavní obchodní tepně s tímto regionem vedoucí do Prahy a pak dále do Polska (MALÝ 1928, 49), mohli si dobříšští takové zboží patrně bez potíží obstarat.¹⁹ Mohli je pořídit na některém z místních proslulých jarmarků či trhů, kde se mimo jiné prodávalo i všelijaké kramářské zboží, k němuž krucifixy patřily,²⁰ popř. ve stáncích na blízkém poutním místě, Svaté Hoře. Budeme-li předpokládat, že krucifixy pochází z pohřebních výbav Mannsfeldů, je třeba vzít v úvahu i fakt, že mohly být zakoupeny v Praze, kde také většina příslušníků rodu, následně pohřbených v dobříšském kostele, zemřela.²¹

Jak a kdy se plastiky Ukřižovaných do Huťského rybníka dostaly...

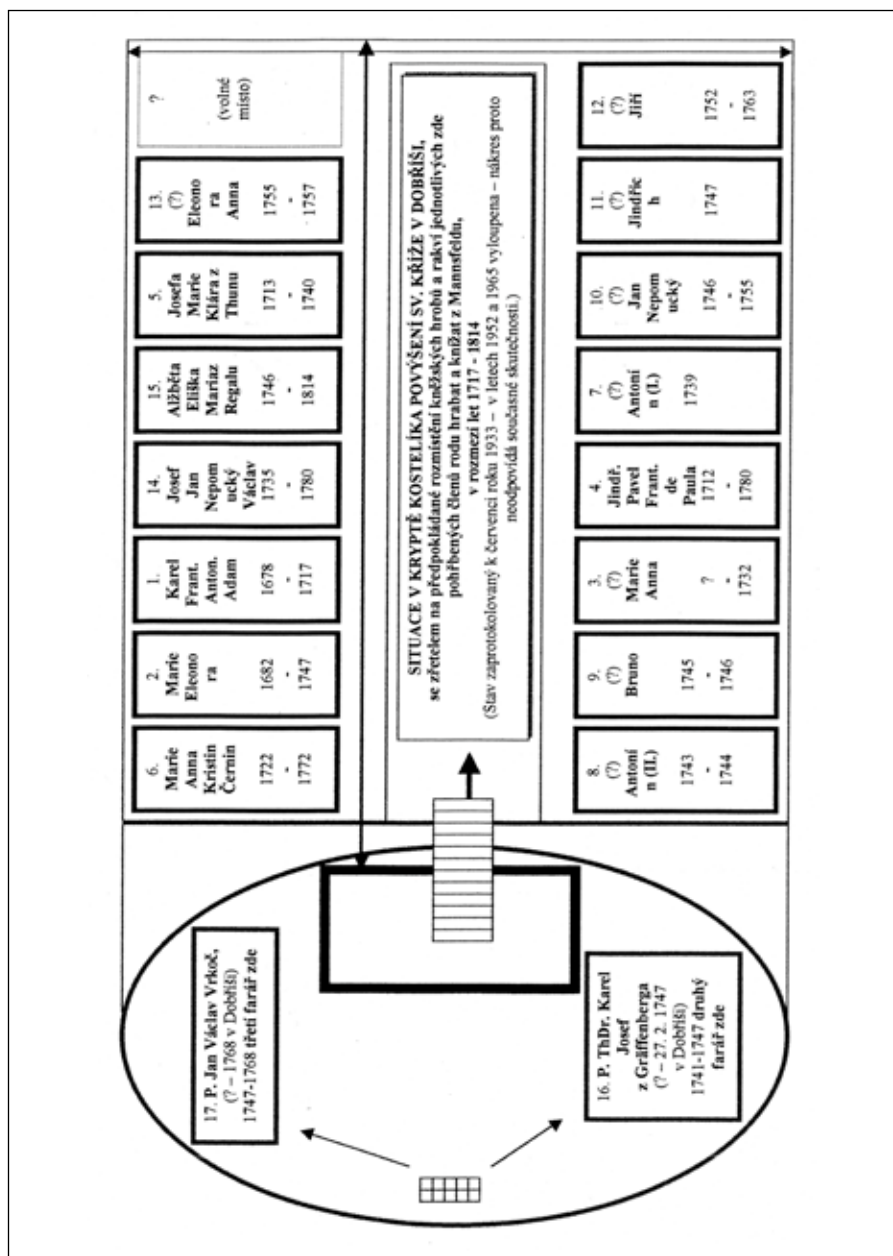
V souvislosti s nálezovými okolnostmi objevených plastik v bahně Huťského rybníka lze uvažovat o tom, že se jedná o skrytý, či spíše zahozený lup, výsledek rabování na blízkém starém hřbitově či přímo v šlechtické hrobce. Zlatem se lesknoucí plastiky se patrně tvářily jako velmi cenný úlovek, patrně do doby, než zloděj zjistil, že jde pouze o zlacenou mosaz. Do vody se patrně dostaly už bez křížů, jelikož další kovové součásti (tabulky s nápisem INRI, boční kování, Adamova lebka), u takových krucifixů obvyklé, detektorem zachyceny nebyly.

Otázkou je, kdy k takové události mohlo dojít. Od roku 1814 byla hrobka několikrát oficiálně otevřena za účelem prohlídky stavu. Při otevření v roce 1933 byly zjištěny pozůstatky celkem sedmi rakví dospělých osob, čtyři z nich měly dokonce ještě zachované tabulky se

¹⁹ Význam stezky v průběhu 17. století v důsledku škod po třicetileté válce klesal, je však třeba mít na mysli, že kramáři s drobným zbožím k cestám za obchodem komfortní silnici nepotřebovali a spojnicí nadále využívali.

²⁰ Roku 1675 císař Leopold potvrdil starobyly dva jarmarky, k nimž přidal čtyři další. Obnovil tak oba starodávné dobříšské trhy, v den sv. Jana Buriana (26.6.) a v den sv. Tomáše, apoštola Páně (21. 12.), kde se smělo prodávat různé kramářské zboží a dobytek. K nim císař navíc přidal povolení pro čtyři nové trhy „na všelijaké krámské i jiné prodejné věci“ (KOPÁČEK 1936, 88).

²¹ V Praze ze členů mannsfeldského rodu, pohřbených v rodinné hrobce pod kostelem Povýšení sv. Kříže, zemřel Karel František (1678–1717), Marie Anna Kristina, rozená hraběnka Černínová z Chudenic (1722–1772), Jindřich Pavel (1712–1780), Josef Jan Nepomuk Václav (1735–1780) a Eliška Marie, rozená hraběnka z Regalu (1746–1814; KOPÁČEK 1940, 25, 40-41, 56-57).

7 Dobříš, krypta kostela Povýšení sv. Kříže podle stavu v r. 1933 (podle GAŠPAR 2000).

jménem zemřelého (pohřby dětí v hrobce zjištěny nebyly; KOPÁČEK 1940, 57, 70). Po válce, v letech 1948–51 a kolem roku 1965, však došlo k opakovanému vyloupení hrobky. Rakve byly zničeny, ostatky a pohřební výbava byly vandaly rozvlečeny po blízkém okolí (GAŠPAR 2000, 25).²²

Závěr

Jak lze tedy záhadu „rybnického depotu“ plastik Ježíše Krista z Dobříše prozatím uzavřít?

Za prvé shrňme, že se jedná o nálezy soubor čtyř předmětů zachycených detektorem v patrně druhotném, nepůvodním uložení, bez přímých stratigrafických opor důležitých pro zjištění stáří a historického kontextu vůbec.

Dále, že nalezené předměty představují produkty sériové výroby, což pro většinu z nich dokládá množství doložených analogií. Ty jsou zároveň typologickým vodítkem pro jejich datování. Na základě stylové analýzy, ale též s přihlédnutím k obdobným nálezům a materiálu výrobků lze konstatovat, že všechny čtyři exempláře spadají do období pozdní fáze baroka až rokoka, tedy do průběhu 18. století.

Jde o poměrně kvalitně provedené kusy německé či rakouské provenience, které odpovídají vyšší sociální vrstvě pohřbených. Typově identické výrobky jsou známy ze šlechtického prostředí (hrobka rodu Clary-Aldringen v Teplicích) a prostředí pražských malostranských, rakovnických, ale též brněnských, znojenských či augšpurských měšťanů. Lze proto předpokládat, že se jedná o zbytky krucifixů z pohřebních výbav lidí, uložených na hřbitově při kostele Povýšení sv. Kříže, kam se pochovávali „lidé ze zámku“, popř. přímo z hrobky šlechtického rodu z Mannsfeldu a Fondi, využívané k pohřbu jednotlivých členů této rodiny v letech 1717 až 1814.

Jiné pohřební areály nejsou v souvislosti nálezem pravděpodobné, což lze zdůvodnit jednak nevhodnou vzdáleností, charakterem, či dobou provozu, která neodpovídá stáří předmětů. Kromě hřbitova u kostela Povýšení sv. Kříže byl na Dobříši od poloviny 17. století do konce 2. světové války v činnosti rovněž židovský hřbitov, a v roce 1713, v době morové epidemie, zde vznikl také speciální hřbitov mo-

²² Za poskytnutí rukopisu a další cenné informace děkujeme panu O. Průšovi z Městského muzea v Dobříši.

rový – „pro lidi zámecké bylo vykááno místo nad městečkem U sv. Tekly“ (KOPÁČEK 1933, 127). Jeden ani druhý však buď pro svoje náboženské založení anebo časové omezení a vzdálenost s nálezy spojovat nelze. Stejně tak je možno vyloučit spojitost s farním kostelem Nejsvětější Trojice naproti zámku, k jehož výstavbě došlo až v letech 1791–97. Vyloučit jiný pohřební areál než ten přínaležející ke kostelu Povýšení sv. Kříže samozřejmě nemůžeme, pro něj však hovoří především blízkost k místu nálezu a zejména přítomnost šlechtické hrobky rodu Mannsfeldů, využívaná k ukládání pohřbů v průběhu 18. století.

Jak a kdy se plastiky do Huťského rybníka dostaly, je dalším předmětem spekulací. Jako pravděpodobná možnost se jeví snaha zbavit se bezcenného, nebo možná kompromitujícího lupu, získaného rabováním výše uvedeného hřbitova či hrobky v poválečném období.

Každopádně se díky nalezenému „depotu“ Dobříš zařadila k místům dokládajícím vysokou a zároveň jednotnou pohřební kulturu středoevropského prostoru v době pozdního baroka a následujícího období.

Literatura:

- BORKOVSKÝ, Ivan. *Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě*. Praha 1975.
- CIMBŮRKOVÁ, Petra. Přehled devocionálií nalezených při antropologickém výzkumu v kryptě kostela sv. Mikuláše ve Znojmě. *Jižní Morava*. 2007, roč. 43, sv. 46, s. 183–211.
- ČIHÁČKOVÁ, Lucie; OMELKA, Martin; ŘEBOUNOVÁ, Otakara. Nálezy z archeologického výzkumu hřbitova u kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku. Příspěvek k poznání pohřební výbavy obyvatel barokního města. *Archeologie ve středních Čechách*. 2011, roč. 15, č. 2, 1029–1049.
- FASSBINDER, Stefan. *Wallfahrt, Andacht und Magie*. Bonn 2003.
- GASPAR, Petr. *Historie hřbitovního kostelíka „Povýšení Svatého Kříže“ s kryptou v Dobříši*. Rukopis uložený v Městském muzeu v Dobříši, čj. Hs 1177/A. Dobříš 2000.
- KAISER, Gerhard. *Sterbeablasskreuz aus der „Schottenkirche“ in Erfurt. Alt-Thüringen*. 1965, roč. 7, s. 321–325.
- KOPÁČEK, Ludvík. Z paměti o morech v Dobříši. *Od stříbrných hor*. 1933, roč. 5, č. 8, s. 126–127.

- KOPÁČEK, Ludvík. K historii trhů dobříšských. *Od stříbrných hor*. 1936, roč. 8, č. 6, 87–89.
- KOPÁČEK, Ludvík. Knižecí Mannsfeldská hrobka v Dobříši. *Od stříbrných hor*. 1940, roč. 13, s. 25, 40–42, 56–57, 70–71.
- KREUZIGUNG. Berlin 2005.
- MALÝ, Ladislav. *Průvodce po Dobříši a okolí*. Dobříš 1928.
- POLÁK, Stanislav. Okresní archiv v Příbrami. Průvodce po archivních fondech a sbírkách I. *Vlastivědný sborník Podbrdská*. 1982, roč. 20, s. 69–78, 227–228.
- OMELKA, Martin; ŘEBOUNOVÁ, Otakara; ŠLANCAROVÁ, Věra. Soubor křížků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). I. Obecné formy kříže. *Archeologie ve středních Čechách*. 2009, roč. 13, č. 2, s. 1001–1083.
- PODLAHA, Antonín. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese příbramském*. Praha 1901.
- ROYT, Jan. *Kristus v křesťanské ikonografii*. Praha 2010.
- THE SECULAR AND ECCLESIASTICAL TREASURIES. Wien 2005.
- TOTENHOCHZEIT 2007: *Totenhochzeit mit Kranz und Krone: zur Symbolik im Brauchtum des Ledigerbegräbnisses*. Kassel.
- UNGER, Josef. Pohřební ritus městského obyvatelstva 13. až 18. století v archeologických pramenech Moravy a Slezska. *Archaeologia historica*. Brno. 2000, roč. 25, s. 335–356.
- VILADESAU, Richard. *The Triumph of the Cross. The Passion of Christ in Theology and the Arts, from the Renaissance to the Counter-Reformation*. Oxford 2008.
- WERNER, Joachim (Hrg.). *Die Ausgrabungen in St. Ulrich und Afra in Augsburg 1961–1968*. München 1977.
- ZIEHR, Wilhelm. *Kříž. Symbol. Zobrazování. Význam*. Kostelní Vydří 1997.

Katalog

Inv. č. 37958

Typ předmětu: plastika Krista
Materiál: mosaz (zlaceno)
Výška: 63,9 mm
Šířka: 36,5 mm
Hmotnost: 11,34 g

Popis: plasticky provedená postava ukřižovaného Krista. Přestože detaily jsou méně zřetelné, je rozlišitelná naznačená muskulatura. Hlavu má Kristus natočenu k pravému rameni. Hlava má dlouhé vlasy s náznakem obličeje. Paže Krista jsou napnuté v úhlu cca 70° k ose těla. V dlani pravé i levé ruky jsou zbytky po železných hřebcích. Postava má nohy mírně do tvaru písmena „o“, kolena jsou od sebe, chodidla jsou spojená a uprostřed mají zbytky železného hřebce. Bederní rouška má na Kristově levém boku uzel s doleva vlajícím cípem.
Datování: 18. století

Inv. č. 37959

Typ předmětu: plastika Krista
Materiál: mosaz (zlaceno)
Výška: 78,5 mm
Šířka: 60,0 mm
Hmotnost: 13,54 g

Popis: plasticky provedená postava ukřižovaného Krista s naznačenou muskulaturou, hlavu má Kristus mírně zakloněnou a natočenou k pravému rameni. Hlava má dlouhé vlasy s náznakem obličeje. Na hlavě je umístěna trnová koruna. Paže postavy jsou napnuté, v úhlu cca 60° k ose těla. V dlani pravé i levé ruky jsou torza železných hřebců. Nohy má plastika mírně pokrčené, s koleny od sebe. Chodidla jsou spojená a obsahují také zbytek železného hřebce. Bederní roušku zakončuje vlající cíp, směřující doprava, na samotné roušce jsou jednotlivé záhyby naznačeny do tvaru „uzle“.

Datování: 40.–70. léta 18. století

Inv. č. 37960

Typ předmětu: plastika Krista
Materiál: mosaz (zlaceno)
Výška: 84,7 mm
Šířka: 64,6 mm
Hmotnost: 29,30 g

Popis: plasticky provedená postava ukřižovaného Krista s propracovanou muskulaturou. Hlava je mírně zakloněná, natočená k pravému rameni, s dlouhými vlasy, vousy a náznakem obličeje. Na hlavě je umístěna trnová koruna. Paže jsou napnuté, v úhlu cca 60° k ose těla. V dlani pravé i levé ruky se nachází zbytky železa z hřebců. Nohy jsou mírně pokrčené. Kolena směřují mírně k sobě, nejsou však spojená. Stejně tak chodidla, v pravém i levém chodidle je otvor po hřebci. Přílehlavou bederní roušku zakončuje úzký vlající cíp na Kristově

pravém boku. Celá plastika je pečlivě propracovaná, s jemnými detaily, které jsou bohužel narušeny výraznou korozií.

Datování: 40.–70. léta 18. století

Inv. č. 37961

Typ předmětu: plastika Krista
Materiál: mosaz (zlaceno)
Výška: 98,9 mm
Šířka: 58,6 mm
Hmotnost: 20,62 g

Popis: plasticky provedená postava ukřižovaného Krista s naznačenou muskulaturou. Hlavu má postava mírně zakloněnou, natočenu k levému rameni. Na hlavě jsou rozpoznatelné detaily vlasů a obličeje, hlavu rámuje paprscitá svatozář. Paže postavy jsou napnuté, v úhlu cca 45° k ose těla. V dlani pravé i levé ruky se nachází zbytky po železném hřebci. Nohy jsou natažené, navzájem rovnoběžné. Chodidla, na rozdíl od kolen, jsou spojená, s otvorem po hřebci. Přílehlavá bederní rouška má výrazný uzel s krátkým vlajícím cípem na Kristově pravém boku.

Datování: 18. století